

І. Ф. Коваль

в. о. зав. кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету,
д-р юрид. наук, доцент

ЩОДО УЧАСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В ІННОВАЦІЙНИХ ВІДНОСИНАХ

Ключові слова: вищі навчальні заклади, інноваційні відносини, права інтелектуальної власності, наукова діяльність, інноваційна діяльність.

Підвищення ефективності інноваційного розвитку національної економіки пов'язано із формуванням розвинутого інноваційного середовища, яке об'єднує діяльність широкого кола суб'єктів, що забезпечують економічні, технологічні, організаційні, управлінські, інформаційні аспекти створення та впровадження новітніх технологій і розробок. Серед розмаїття таких суб'єктів ключове місце належить вищим навчальним закладам, які мають високий науково-інноваційний потенціал у сфері генерування нових ідей і здатні об'єднати зусилля наукових колективів для створення й залучення до економічного обороту прав на результати інтелектуальної діяльності. Для реалізації цього потенціалу вищі навчальні заклади мають органічно увійти до національної інноваційної системи країни. Як свідчить досвід розвинених економік світу, найбільш ефективною моделлю комерціалізації прав інтелектуальної власності є така, що поєднує зусилля держави, навчальних, наукових установ і бізнесу у просуванні наукових розробок до виробничої сфери і створенні конкурентоздатної продукції.

Сучасний стан розвитку інноваційних відносин, які складаються за участю вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ), характеризується кардинальним реформуванням цієї сфери. Поштовхом для реформ, які вже багато років очікувало освітянське середовище, стало прийняття 1 липня 2014 року Закону України «Про вищу освіту» [1]. До основних завдань ВНЗ вказаний Закон відносить в тому числі і забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності (ст. 26). При цьому положення вказаного Закону дають підстави стверджувати, що цей законодавчий акт фактично змінює державну парадигму щодо місця ВНЗ у національній інноваційній системі країни і визнає ВНЗ повноцінними учасниками інноваційних відносин. Водночас, Закон України «Про вищу освіту» та інші акти законодавства України не забезпечують багатьох важливих аспектів реалізації цього нового напрямку

діяльності ВНЗ і їхнього статусу як правовласників об'єктів інтелектуальної власності. Крім того, далеко не всі ВНЗ виявилися придатними з точки зору організаційно-управлінського, фінансово-економічного забезпечення до якісної зміни своєї ролі в інноваційному середовищі.

Проблематика діяльності ВНЗ у сфері реалізації прав інтелектуальної власності і впровадження інноваційних технологій розглядається у роботах Орлюк О. [2], Падучака Б. [3], Рязанової Н. [4] та інших авторів. При цьому більшість наукових досліджень проводилися переважно під час дії попереднього закону про вищу освіту, тому заявлена проблематика потребує подальшої розробки з урахуванням новел чинного Закону України «Про вищу освіту».

Метою дослідження є виявлення проблемних питань участі ВНЗ в інноваційних відносинах і визначення шляхів їх вирішення.

Закон України «Про вищу освіту» закріплює низку базових положень щодо змін у статусі ВНЗ, які прямим чином впливають на характер та обсяг участі ВНЗ в інноваційних процесах.

По-перше, поряд із поділом ВНЗ на типи (університет, академія, інститут, коледж) в Законі України «Про вищу освіту» проведено розмежування ВНЗ стосовно їх участі у здійсненні наукової та інноваційної діяльності. Переваги у цій сфері надаються національному ВНЗ, який має право, зокрема, отримувати на пріоритетних засадах передбачені державним бюджетом кошти для провадження наукової і науково-технічної діяльності, проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень, виконання наукових програм, проектів державного значення в обсязі не менш як 10 відсотків коштів державного бюджету, що виділяються на його утримання; формувати на своїй базі інноваційні структури різних типів (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори, малі підприємства тощо) на засадах поєднання інтересів високотехнологічних компаній, науки, освіти, бізнесу та держави з метою виконання і впровадження інноваційних проектів (ст. 29 Закону).

Особливий статус надається дослідницькому університету, яким визнається національний ВНЗ, що забезпечує проривний розвиток держави в певних галузях знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, сприяє її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, має визнані наукові здобутки (ст. 30 Закону України «Про вищу освіту»). Такий статус надається ВНЗ Кабінетом Міністрів України на конкурсних засадах строком на сім років. У сфері здійснення наукової і інноваційної діяльності дослідницький університет має право отримувати базове фінансування за окремою бюджетною програмою Державного бюджету України на провадження наукової діяльності в обсязі не

менш як 25 відсотків коштів, що передбачаються на його утримання, для проведення наукових досліджень, підтримки та розвитку їх матеріально-технічної бази; на конкурсних засадах формувати тематику фундаментальних та прикладних наукових досліджень, науково-технічних розробок і самостійно затверджувати річний тематичний план; формувати на своїй базі інноваційні структури різних типів на засадах поєднання інтересів високотехнологічних компаній, науки, освіти, бізнесу та держави з метою виконання і впровадження інноваційних проектів; самостійно визначати статті та обсяги витрат власних надходжень.

Вказана диференціація обсягу прав вищих навчальних закладів у сфері наукової й інноваційної діяльності проводиться з урахуванням якісного рівня фахівців ВНЗ, їх внеску у науково-технічний розвиток країни, рівня розвиненості інфраструктури, матеріально-технічної бази ВНЗ, що відповідним чином впливає і на підходи до фінансування та організації їх діяльності.

Наступним положенням Закону України «Про вищу освіту», яке змінює місце ВНЗ в національній інноваційній системі, є закріплення за ВНЗ майнових прав інтелектуальної власності на результати інтелектуальної діяльності, створені за кошти ВНЗ або кошти державного чи місцевих бюджетів (п. 1 ч. 3 ст. 70 Закону). Визнання навчальних закладів і наукових установ повноцінними правовласниками охоронюваних нововведень, що створені за державні кошти, є поширеною практикою у зарубіжних країнах (США, Фінляндія, Швеція), яка довела свою високу результативність [5]. Очікується, що застосування такого підходу і в національних умовах сприятиме підвищенню заінтересованості й мотивації ВНЗ у доведенні інтелектуальних результатів до стану інноваційного продукту.

Ще одним реформістським кроком Закону України «Про вищу освіту» є закріплення права ВНЗ брати участь у формуванні статутного капіталу інноваційних структур і утворених за участю ВНЗ малих підприємств, що розробляють і впроваджують інноваційну продукцію, шляхом внесення до них нематеріальних активів (майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності); а також засновувати підприємства для провадження інноваційної діяльності (п. 10, 11, 14 ч. 3 ст. 70 цього Закону). Зазначені нововведення мають створити умови для реального просування результатів наукових досліджень до виробничої сфери.

Наведені засади участі ВНЗ у національній інноваційній системі створюють підстави для розвитку у цій сфері державно-приватного партнерства. Адже ВНЗ беруть безпосередню участь, як правило, лише на перших двох

етапах «життєвого» циклу інновацій – проведення науково-дослідних робіт та розробка зразків продукції. Виробництво і реалізація інноваційної продукції здійснюються вже в процесі діяльності комерційних підприємств. Тому саме ідея державно-приватного партнерства має стати основою для вироблення механізмів реалізації ВНЗ належних їм прав інтелектуальної власності.

Широкі можливості для участі ВНЗ в інноваційних процесах, які надані Законом України «Про вищу освіту», зумовлюють необхідність вирішення ВНЗ цілої низки юридичних, економічних, організаційних питань, які супроводжують належне здійснення цього напрямку діяльності. Одні з них потребують додаткової законодавчої регламентації, інші – мають бути врегульовані на локальному рівні ВНЗ самостійно.

Серед питань, які потребують законодавчого регулювання задля забезпечення реального впровадження об'єктів інтелектуальної власності, правовласниками яких є ВНЗ і які створені за державні кошти, важливе значення займає механізм контролю з боку держави за цими процесами. У цьому питанні має бути чітка орієнтація на забезпечення практичного впровадження об'єктів інтелектуальної власності з метою максимально повної реалізації техніко-технологічних можливостей, закладених у таких об'єктах. Зарубіжний досвід свідчить, що права на винаходи та інші охоронювані об'єкти, створені навчальними закладами за державні кошти, мають обов'язково виступати предметом ліцензійних угод для комерційного використання, що підтверджується, як правило, регулярними періодичними звітами про заходи, спрямовані на забезпечення використання таких об'єктів [6, с. 55]. З огляду на це, важливо закріпити обов'язок ВНЗ вживати всебічних заходів для здійснення практичного застосування охороноздатних науково-технічних розробок.

Потребують законодавчого регулювання і питання фінансування важливого етапу комерціалізації – проведення дослідно-конструкторських, експериментальних робіт. На виконання цього етапу зазвичай витрачається до 70 % коштів, необхідних для просування технології на ринок (на фінансування етапу виконання фундаментальних і прикладних науково-дослідних робіт витрачається лише третина загальної суми коштів). Таких ресурсів державні ВНЗ у своєму розпорядженні не мають, а обсяг бюджетного фінансування не дозволяє оплачувати ці витрати. В іноземних країнах для зазначених цілей створюється розгалужена система державних, місцевих, регіональних фондів, які акумулюють кошти для фінансування діяльності з доведення наукової розробки до стану інноваційного продукту та реалізації інноваційної продукції. Фонди перераховують відповідні кошти комерційним суб'єктам, які здійснюють ви-

користання об'єктів інтелектуальної власності на підставі ліцензійних договорів, укладених з науковими установами і навчальними закладами, або спільних з ними проектів [6, с. 50].

У цьому зв'язку постає важливе питання законодавчого регулювання вихідних засад взаємодії держави, наукового і підприємницького середовища у сфері комерціалізації прав інтелектуальної власності. В ч. 4 ст. 7 Закону України «Про вищу освіту» задекларовано, що держава економічно заохочує підприємства різних форм власності до співпраці з вищими навчальними закладами щодо виконання науково-інноваційних проектів, підготовки і перепідготовки фахівців з вищою освітою, проведення практики студентів. Проте Закон України «Про державно-приватне партнерство» регулює лише співпрацю стосовно об'єктів державної/комунальної власності. Зарубіжний досвід свідчить про різні форми співробітництва держави і підприємницького середовища у галузі сприяння комерціалізації нових науково-технічних рішень. При цьому така кооперація охоплює як договірні форми співпраці, так і організаційні (інституціональні), в тому числі у вигляді створення спеціалізованих структур, які забезпечують реалізацію науково-дослідних програм.

Закон України «Про вищу освіту» надав ВНЗ можливість брати повноцінну участь у корпоративних відносинах шляхом заснування підприємств для провадження інноваційної діяльності, внесення майнових прав інтелектуальної власності до статутного капіталу інноваційних структур різних типів. У той же час для прозорості і законної реалізації зазначених можливостей законодавством має бути визначений механізм внесення ВНЗ майнових прав інтелектуальної власності до статутного капіталу юридичних осіб. На практиці існують різні підходи до правової форми передачі майнових прав інтелектуальної власності в процесі корпоративної трансакції (установчий договір, ліцензійний договір, договір про відчуження виключних прав, попередній договір та ін.) та порядку такої передачі. Це питання має бути врегульовано з урахуванням природи засновницьких правовідносин, характеру та мети участі ВНЗ в цих відносинах.

Поряд із законодавчим регулюванням значна роль у вирішенні питань реалізації прав на об'єкти інтелектуальної власності належатиме у нових умовах безпосередньо ВНЗ. Спираючись на загальні рамочні положення, які закріплені в Законі України «Про вищу освіту», ВНЗ має здійснити цілий комплекс юридичних, економічних і організаційних заходів для забезпечення законності і прозорості комерціалізації прав інтелектуальної власності і участі в інноваційних відносинах. Насамперед, важливо визначитися із особою-правовлас-

ником об'єкта інтелектуальної власності. Вказаний Закон хоча і встановлює, що ВНЗ має право власності на об'єкти інтелектуальної власності (п. 1 ч. 3 ст. 70), разом з тим, слід враховувати й інші норми законодавства у сфері інтелектуальної власності щодо визначення правовласників. Це стосується розподілу майнових прав на службові об'єкти інтелектуальної власності. За загальним правилом, встановленим в ч. 2 ст. 429 Цивільного кодексу України [7], майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якої він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором. Слід зауважити, що в законодавстві про інтелектуальну власність науково-педагогічні працівники не виділені в окремий вид правовласників, а отже на них поширюється наведена загальна норма. Не вирішена на законодавчому рівні і проблема забезпечення прав ВНЗ на інноваційні розробки, комерційну таємницю у разі звільнення науково-педагогічного працівника, який володіє відповідними знаннями.

Окрім врегулювання відносин із науковими працівниками – авторами об'єктів інтелектуальної власності, постає питання і про правовий статус студентів, які одноособово або у складі творчих колективів можуть брати творчу участь у створенні охороноздатних результатів інтелектуальної діяльності. Відповідно до ч. 2 ст. 65 Закону України «Про вищу освіту», суб'єктами наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності визнаються також і особи, які навчаються у вищих навчальних закладах. Розподіл майнових прав у цьому разі має забезпечуватися у договірному порядку індивідуально. ВНЗ може закріпити відповідні положення про розподіл майнових прав інтелектуальної власності в Статуті або окремому локальному документі, наприклад, Положенні про охорону прав інтелектуальної власності у ВНЗ. У статуті або іншому окремому документі доцільно закріплювати і положення про правову охорону комерційної таємниці, яка є обов'язковим елементом процесів впровадження багатьох об'єктів інтелектуальної власності. Також потрібно забезпечувати права винахідників на частину від доходів, отриманих від використання об'єктів або розпорядження ВНЗ майновими правами на ці об'єкти.

Визнання ВНЗ правовласниками об'єктів інтелектуальної власності покладає на них нові завдання щодо формування та реалізації стратегії управління інноваційною діяльністю. Як свідчить сучасний стан здійснення інноваційної діяльності на базі ВНЗ, до основних факторів, що перешкоджають ефективному розвитку цих процесів, належать: відсутність досвіду маркетингу інновацій, непрофесійне управління інноваційними проектами, слабе обґрун-

тування проектів, низька комерційна ефективність розробок та ін. [8, с. 6]. До елементів управління інноваційною діяльністю, які мають супроводжувати процеси комерціалізації прав інтелектуальної власності, належать: оцінка майнових прав інтелектуальної власності, їх фінансово-економічне відображення; проведення економічного аудиту; визначення форм правової охорони інтелектуального результату, в тому числі на підставі процедур національного, міжнародного чи іноземного патентування; пошук ліцензіатів, укладення ліцензійних договорів, контроль за їх виконанням; рекламування; маркетинг і т. д. Зазначені заходи мають спиратися на аналіз техніко-економічних параметрів нововведень, стану конкуренції, кон'юнктури товарного ринку, ринку ліцензій, виробничих можливостей з метою визначення економічної доцільності здійснення тих чи інших способів комерціалізації. Для успішного виконання усіх зазначених функцій доцільним є створення спеціальних підрозділів в структурі ВНЗ. В зарубіжних країнах з цією метою створюються центри / офіси трансферу технологій [9].

Вищенаведене свідчить, що участь ВНЗ в інноваційних процесах шляхом комерціалізації прав інтелектуальної власності охоплює цілий комплекс засобів правового, економічного, технічного, організаційного характеру, які об'єднані спільною спрямованістю на забезпечення правомірного і безперешкодного залучення цих прав до інноваційної діяльності. Законодавчого врегулювання потребують питання щодо правової форми та порядку внесення ВНЗ прав інтелектуальної власності до статутного капіталу інноваційних структур; фінансування і організації діяльності центрів трансферу технологій у складі ВНЗ. При цьому важлива роль у реалізації прав інтелектуальної власності покладається безпосередньо на ВНЗ, які стають повноцінними учасниками національної інноваційної системи країни і мають формувати власну стратегію участі в інноваційних відносинах.

1. *Про вищу освіту*: Закон України від 1 липня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004.

2. Орлюк О. П. Залучення у господарський оборот результатів науково-технічної діяльності: визначення пріоритетів та принципів державної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Traeiv/2008/4.pdf

3. Падучак Б. Майнові права інтелектуальної власності на технологію, що створена за рахунок коштів Державного бюджету / Б. Падучак // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2009. – № 6. – С. 38–49.

4. Рязанова Н. Пріоритетні напрями вдосконалення законодавчого регулювання прав на об'єкти інтелектуальної власності, створених за кошти держави / Н. Рязанова // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2011. – № 3. – С. 15–21.

5. Шатоха В. І. Управління процесами комерціалізації інновацій: досвід університетів Швеції та можливості його застосування в Україні / В. І. Шатоха, В. А. Полушенко // Наука та інновації. – 2014. – Т. 10. – № 3. – С. 58–64.

6. Цибульов П. М. Комерціалізація інтелектуальної власності університетами та науковими установами: досвід США та можливості його використання в Україні / П. М. Цибульов, В. Ф. Корсун // Наука та інновації. – 2014. – Т. 10. – № 3. – С. 47–57.

7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.

8. Рыкова И.Н. Оценка научно-исследовательской и инновационной деятельности высших учебных заведений Российской Федерации: научный доклад / И. Н. Рыкова, В. А. Юрга., А. И. Привалов. – М.: Финансовый университет, 2011. – 116 с.

9. Гришкова М. М. Механізм функціонування відділів з трансферу технологій у вищих навчальних закладах (досвід Японії) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uipv.org/ua/gryshkova_110313?_c2=preview&id=938

Ю. М. Павлюченко

доцент кафедри господарського права
Донецького національного університету,

канд. юрид. наук, доцент

Н. В. Ібрагімова

ст. викладач кафедри правового регулювання економіки

Чернігівського технологічного університету

СУБСИДАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ХОЛДИНГОВОЇ КОМПАНІЇ ЗА ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ КОРПОРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Ключові слова: господарсько-правова відповідальність, субсидарна відповідальність, господарські зобов'язання, холдингова компанія, корпоративні підприємства.

Холдингова компанія і корпоративні підприємства як учасники холдингу самостійно здійснюють господарську діяльність і від власного імені вступають у господарські відносини, відповідно, у разі вчинення господарського правопорушення мають самостійно нести господарсько-правову відповідальність. Проте фактично господарська діяльність корпоративних підприємств не є самостійною, адже правом вирішального впливу на неї наділена холдингова компанія. Учасники холдингу подекуди повинні виконувати рішення холдингової компанії, навіть якщо це економічно не вигідно, може загрожувати невиконанням зобов'язань перед іншими учасниками відносин у сфері господарювання.